

християнського мають політичні утворення типу ХДС, що християнського містить «християнська демократія».

Між тим християнська демократія може стати потужним ідейним рухом, якщо запропонує нове наповнення, актуальну перспективу для демократичних або транзитних суспільств. Перспективи християнської демократії залежатимуть від перспектив **демократичного християнства**. Християнський вплив на демократичні процеси залежатиме від того, наскільки саме християнство здатне бути демократичним, протистояти внутрішнім спокусам тоталітаризму та закритості, тенденціям стагнації, богословській та внутріцерковній кризі.

Концепт демократичного християнства актуалізує історичний досвід здорового індивідуалізму, вільного братства, спільноти, рівності всіх перед Богом, євангельської простоти, соціальної солідарності. Розчарування європейців у демократії прогресує на тлі церковної кризи, що дозволяє зробити припущення: якщо церква буде здатна на нову реформацію і повернення до апостольського образу, вона може стати цікавою для постхристиянського суспільства. У демократії немає внутрішнього ресурсу для оновлення, суспільство доби «пост» виснажене на власні, секуляристські концепти. Отже, нове життя для демократії пов'язане з трансформаціями християнства.

4. Зміни державно-конфесійних відносин в їх сучасному світовому досвіді

Актуальність проблем державно-конфесійних відносин як в українському, так і світовому контексті є сьогодні очевидною та екстраординарною в теоретичному і практичному вимірах. І хоча проблематика відносин держав й інституалізованих конфесій (які є суцільними на їхніх територіях) не позбавлена уваги релігієзнавців, юристів, політологів, теологів, вона й нині залишається надзвичайно тематизованою в науковому дискурсі⁸³⁶.

Державно-конфесійні відносини, як важлива складова архітекtonіки суспільних відносин, їх генезис, а головне – їх призначення й практична цінність є однією із давніх проблем історичного, соціально-культурного розвитку людства. Вона, якщо можна так висловитися, в історичному вимірі

⁸³⁶ Див.: Государство и религиозные организации (административно-правовые вопросы) – Алматы, 2002; Виллем Жан-Поль. Європа та релігії. Ставки ХХІ-го століття. – К., 2006; Державно-церковні відносини в Україні у контексті сучасного Європейського досвіду. Зб. наук. матеріалів. – К., 2004; Робберс Г. (сост.) Государство и религия в Европейском Союзе. – М., 2009; Залужный А.Г. Право. Религия. Закон. – М., 2002; Бабій М. Державно-конфесійні відносини: сутність, проблеми // Науковий вісник Чернівецького у-ту. Вип. 163-164. – Чернівці, 2003.

постає своєю константою наукового й теологічного дискурсу. Ця проблема була й сьогодні залишається складною за своїм змістом, діалектикою і формами вияву, а також фактором, який у функціональному вимірі є важливим і необхідним у площині реалізації свободи совісті й свободи релігії, а конкретніше – свободи буття релігійних організацій. Тобто, гармонійні відносини між державою й релігійними інститутами – це суттєва складова гарантій дотримання означених фундаментальних прав людини, її захист від усіх форм переслідування на ґрунті релігії.

В даному аспекті зауважимо, що відносини між державою й релігійними організаціями (Церквами) в історичному прочитанні мають свою «біографію», свої етапи розвитку й певних трансформацій, змін, а також власні, зокрема в площині конкретної держави, принципи їх побудови, форми, види (моделі) та структуру, рівень і характер взаємодетермінації.

Це є вельми важливим у контексті методології дослідження й аналізу суті різних типів (моделей) державно-конфесійних відносин, їх універсальних і специфічних модусів формування й функціонування. Означене є визначальним при експлікації трансформацій відносин держави і релігійних організацій в площині сучасного світового досвіду. Істотною тут постає також необхідність вияву найбільш характерних змін, які відбулися або ж мають місце сьогодні в країнах постсоціалістичного простору, США, Західної Європи, окремих мусульманських країн, зокрема через аналіз конституційних, інших законодавчих актів, змін, характерних для такого роду документів, у тому числі й міжнародних, а головне – їх практичного втілення.

У цьому зв'язку маємо за необхідне зацентувати увагу на тому, що системотвірними суб'єктами державно-конфесійних відносин постають держава й інституалізовані релігійні організації.

Зауважимо ще раз, що держава і релігія – це соціальні явища, які тісно пов'язані й постійно взаємодіючі. Саме ці два суспільні інститути відіграють особливу, притаманну їм функціональну роль у бутті соціуму і передовсім у житті людини: «Пункт зустрічі між Церквою і Державою – це людина, яка є водночас об'єктом впливу і Церкви (релігійної організації – *М.Б.*) і Держави»⁸³⁷. Це важливо мати на увазі в аспекті осмислення корелятивного взаємозв'язку, стану, характеру, типу відносин держави й релігійних організацій з рівнем свободи совісті та свободи релігії в сучасному суспільстві.

Тріада «суспільство-держава-церква» постає у своєму сутнісно функціональному вимірі як певна система взаємодій, інтеграції загального й особливого, а в сумарному аспекті – як «умова індивідуальної свободи», зокрема й свободи совісті та свободи віросповідання. До речі, означене тематизовано в аспекті осмислення змін, які відбулися в системі державно-конфесійних відносин у багатьох країнах світу, зокрема в Європі.

Маємо взяти також до уваги, що в дуалізмі держави й релігійного комплексу (в його конфесійних, інституційних виявах) чітким є «вододіл між

⁸³⁷ Див.: Мудрий Софрон. Публічне право Церкви і конкордисти. – Івано-Франківськ, 2002 – С. 23

релігійною істиною і політичною ідеологією», який у своєму історичному розвитку виявляє себе в нейтральності держави щодо релігії і свободі віри для громадян. Відтак принцип розділення політичного і релігійного можна розглядати як реальну можливість для індивіда, всупереч усім політичним і соціальним детермінантам, виявляти свою суб'єктивність, свою свободу совісті.

Відтак повторимо ще раз: діалектика взаємовідносин держави й релігійних організацій безпосередньо корелюється з рівнем і ступенем, якісними параметрами практичної реалізації свободи совісті, свободи буття релігії. У цьому зв'язку варто зауважити, що будь-яка спроба абсолютизації складових означеної діалектики завжди поставала серйозною перешкодою реалізації свободи релігії, в т.ч. й свободи Церкви⁸³⁸. Це засвідчують, зокрема, факти дискримінації релігійних спільнот з боку держави на Середньому Сході, у Франції і Сербії⁸³⁹ і свобода буття релігійних організацій.

Державно-конфесійні відносини у своєму понятійному сенсі характеризують цілісну, функціонуючу систему (історично, політично, соціально детерміновану) різного рівня взаємозв'язків, принципів, форм взаємодії в суспільному просторі двох основних суб'єктів – державних (владних) інститутів та інституалізованих релігійних спільнот (конфесія, церква, релігійна організація, релігійний центр, релігійна громада тощо). Інакше кажучи, в даному понятійному контексті означені відносини відображають рівень, глибину взаємин влади й релігійних організацій, ступінь, динаміку їх взаємодії та інтеграції або дезінтеграції, співпраці, партнерських зв'язків у соціально-екзистенціальному вимірі.

Незважаючи на те, що за своєю суттю державно-конфесійні відносини є консервативними, тісно пов'язаними з традиціями тих чи інших країн, вони разом із тим у певні історичні періоди в конкретних країнах виявляють свою динамічність, чітку тенденцію до змін, узалежнених від цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Йдеться про:

а) глобалізаційні трансформаційні процеси, новації в усіх сферах буття людей, певні кризові явища, притаманні світу сьогодні й, зокрема, окремим державам у контексті релігійних змін;

б) релігійний плюралізм, який постав нині важливою характеристикою релігійного життя. Монорелігійний контекст буття людей в сучасному світі практично відсутній. Саме поняття «релігійний плюралізм» характеризується не лише наявністю поліконфесійного (релігійного) різноманіття, множини «форм вияву релігійних почуттів», шляхів до пізнання Бога і до спасіння, а, що особливо важливо, постає як певний стан буття релігій в суспільному просторі,

⁸³⁸ Див.: Козловський П. Общество и государство: неизбежный дуализм. – М., 1998. – С. 18-19

⁸³⁹ Див.: Фотре Вили. Религиозная нетерпимость во Франции и Бельгии // Религия и право – 2008. – №3. – С. 20-21

в якому відсутній монополізм конкретного віросповідання, при визнанні кожним з них своєї релігійної парадигми «найбільш істиною».

В аспекті досліджуваної проблеми державно-конфесійних відносин ми беремо до уваги активний процес урізноманітнення релігійної карти світу. Він особливо характерний для країн Західної Європи, постсоціалістичного простору, зокрема й України. Відчутним є поглиблення диференціації християнських, мусульманських, буддистської конфесій, появи нових релігійних утворень. Відзначимо, що сучасні концепції державно-конфесійних відносин обов'язково враховують «факт плюралізму», процеси поліконфесіоналізації соціуму, розмаїття релігійних переконань.

При цьому береться до уваги, що релігійний плюралізм не нівелює сутність, своєрідність віросповідних матриць, культової практики конфесій: вони постають як певні маркери смислового кордону між ними. Цей принцип відноситься і до сфери вирішення організаційно-структурних проблем буття конфесій. Ця сутнісна своєрідність виокремлює будь-яку конфесію в її інакшості, в її ексклюзивності. Поза сумнівом принцип конфесійного ексклюзивізму безкомпромісно заперечує (відкидає) будь-яке втручання у внутрішню царину релігійного буття як інших віросповідань, так і владних чинників. Це – суверенна сфера конфесій. І сьогодні концепції державно-конфесійних відносин більшості держав світу враховують цей важливий принцип. В означеному аспекті гострою постає проблема для багатьох країн, зокрема Європи та Азії, збереження національної ідентичності, культурних традицій, що потребує внесення серйозних коректив у концептуальні основи державної політики щодо релігії, релігійних організацій, державно-конфесійних відносин, толерантизації міжконфесійних відносин;

в) міжнародну увагу до прав людини і передовсім до такого їх фундаментального за своєю суттю виду як свобода совісті, свобода релігії, спричинену посиленням дискримінації щодо окремих конфесій та їх вірних, проявів релігійної нетерпимості;

г) зміну функціональних можливостей релігії, релігійних організацій в аспекті нових викликів, активних процесів маргіналізації ролі й місця релігійних інститутів в одних країнах і навпаки – зростання потенційних і реальних у практичному сенсі перспектив їх діяльності в суспільстві. В означеному нами контексті слід сказати про серйозний вплив на зміни в системі державно-конфесійних відносин в багатьох державах Європи, США та Азії процесу секуляризації. Остання, в площині парадигми секулярного соціуму і світського соціуму та світської держави, постає разом із релігійним плюралізмом постійною детермінантою змін у концепції державно-конфесійних відносин;

д) демократизацію, посилення уваги щодо правового захисту свободи особистості, удосконалення механізму цього захисту як на міжнародному, так і національному рівнях, зростання кількості світських держав в аспекті різних підходів у реалізації принципу відокремлення церкви від держави. Саме цей

принцип постав екстраординарним в аспекті формування різних моделей сучасних державно-конфесійних відносин.

Означене у своїй сукупності й сутності характеризує контекстуальну визначеність (контекстуальний фон) формування й функціонування, трансформацій, змін змісту, форм та типів державно-конфесійних відносин. Європейський досвід відносин держави і релігійних організацій, практика їх реалізації в державах постсоціалістичного простору засвідчують наявність важливих, сутнісних змін у системі державно-конфесійних відносин.

Відзначимо, що кожна держава має свої підходи щодо формування системи державно-конфесійних відносин, власний досвід їх реалізації. У цьому зв'язку варто взяти до уваги, що державно-конфесійні відносини постають у своїй сутності як дериват державної політики щодо релігії і Церкви (релігійних організацій), як важливий структурний компонент цієї політики. Остання є одним із суспільно значущих сегментів внутрішньої і зовнішньої політики держави. Кожна держава розробляє і в концептуальному плані формує засади своєї політики щодо релігії і Церкви (релігійних організацій).

Зауважимо, що означену нами галузь державної політики в понятійному аспекті ми експлікуємо через термінологічний конструкт «державна політика щодо релігії і Церкви (релігійних організацій)» або більш розширено у сутнісному вияві – «державна політика у сфері свободи совісті, свободи буття релігії». Зауважимо у цьому зв'язку, що в релігієзнавчій та юридичній літературі означена політика держави нерідко експлікується через термін «віросповідна політика держави», «релігійна політика держави», а також «державно-церковна політика». Зрозуміло, що ці понятійні конструкти (внутрішня логіка побудови й використання яких не узгоджується із сутнісними характеристиками реальності) надають такій політиці релігійного забарвлення. Вживання поняття «релігійна політика держави» визначає однозначно релігійний зміст, характер цієї політики. Такого типу поняття були б коректними при характеристиці політики конфесійно орієнтованої держави, держави з панівною церквою (Катар, Пакистан, Англія, Греція, Саудівська Аравія). Світська держава не повинна проводити «релігійну політику». В цьому аспекті для багатьох авторів, які визнають такий термін, спрацьовує так званий галузевий підхід, на кшталт – економічна політика держави, соціальна політика тощо.

Щодо самого поняття «державна політика у сфері свободи совісті, свободи буття релігій», то воно у своїй сутності характеризує концептуально оформлену систему ідей, принципів, стратегічних напрямів, підходів, мети, організаційно-практичних заходів та дій держави, спрямованих на планомірне регулювання суспільних відносин, які пов'язані зі світоглядною, передусім релігійною самореалізацією громадян, створенням нормальних суспільно-політичних умов для забезпечення права на свободу совісті й віросповідання, свободи діяльності релігійних організацій, гармонізацію їх відносин з державою, утвердження демократичних форм їх співіснування та співпраці.

Держава є організатором і провідником такої політики. Тому сутнісний акцент у характеристиці останньої слід робити на терміні «*державна* політика у сфері свобода совісті, свободи буття релігій», а не на терміні «*віросповідна* політика» чи «*релігійна* політика». При цьому слід врахувати, що в понятійному аспекті «державна постає як організована за принципами верховної влади і верховенства сфера суспільної системи, яка приймає обов'язкові й дійсні для всіх і кожного законодавчі регулятивні норми без втручання у внутрішній простір суб'єктів і володіє привілеєм на узаконений примус»⁸⁴⁰. Такого типу функціональна характеристика держави дозволяє виділити її з усіх складових підсистем суспільства і співвіднести її домінантне положення з ієрархією взаємозв'язків і взаємодії з іншими підсистемами.

При цьому сьогодні (в значній частині демократичних держав світу) є підхід, згідно з яким саме така держава має узгоджувати концептуальні положення своєї політики щодо релігій та Церкви (релігійних організацій), принципи взаємовідносин влади і релігійних спільнот при їх формуванні із суб'єктами цих взаємин, об'єктами цієї політики: враховувати інтереси віруючих, їхніх спільнот, усього наявного спектра віросповідних напрямів разом із тим у повному обсязі враховувати інтереси громадян, які знаходяться поза релігійним контекстом. Поділ суспільства на віруючих і невіруючих у просторі дії державної політики має бути винятком. Це – конституційний принцип багатьох демократичних держав Європи, в т.ч. й України. Правда, він не завжди враховується в аспекті практики

Як уже зазначалося, найважливішим компонентом структури державної політики є система державно-конфесійних відносин. Остання постає екстраординарною необхідністю в умовах сучасного поліконфесійного соціуму, процесів секуляризації і десекуляризації, зрослої конфесійної мобільності, а також чіткої тенденції політизації релігії та клерикалізації політики і окремих владних структур. Саме за цих умов, як уже відзначалося, потрібні нові підходи, зміни в системі державно-конфесійних відносин. Непродуманість у принципах формування цієї системи, неоперативне внесення таких змін, відсутність заходів щодо стимуляції позитивних тенденцій в площині дії цих відносин у релігійній сфері, нейтралізації негативних прагнень може призвести до негативних наслідків⁸⁴¹.

Зрозуміло, означене вище у своїй сукупності певною мірою спонукає окремі держави вносити необхідні зміни у матрицю державної політики щодо релігії й релігійних організацій саме в аспекті «обґрунтування сутнісних елементів» цієї політики й оновленої моделі державно-конфесійних

⁸⁴⁰ Див.: Козловски П. Общество и государство: неизбежный дуализм. – М., 1998. – С.

14

⁸⁴¹ Див.: Володина Н.В. Государственно-конфессиональные отношения: теоретический-правовой анализ. – М., 2005 – С. 100

відносин⁸⁴². Ці, новелізовані в політичному й юридичному сенсі підходи та принципи державно-конфесійних відносин знаходять свою легітимацію в конституціях держав, в інших законодавчих актах й нормативних документах, у відповідних резолюціях і рекомендаціях ООН, РЄ, ПАРЄ, регіональних організацій.

У цьому зв'язку відзначимо, що ООН, Рада Європи, ПАРЄ вельми обережно підходять до проблем, пов'язаних з питаннями державно-конфесійних відносин, здійснення свободи совісті, наголошуючи на делікатності даної сфери, що є вразливою щодо зовнішнього втручання.

Разом із тим означені міжнародні організації в останні 10-15 років стали активніше звертатися до проблеми державно-конфесійних відносин чи окремих аспектів, пов'язаних з ними, коректно акцентуючи увагу (в рекомендаційному плані) на необхідності їх удосконалення та демократизації. Вони наголошують, що «демократична модель (таких відносин – М.Б.) пропонує релігії, релігійним організаціям, необхідні умови, в яких розвивається і гарантується плюралізм», повноцінно реалізуються принципи свободи совісті й свободи релігії. До речі, в Амстердамському Акті (1997р.), а також в проекті Конституції ЄС (ст. 1-52) зафіксовано ряд положень, які заторкують проблему державно-конфесійних відносин⁸⁴³. З змісту цих статей витікає, що АЕС визнає:

а) непорушність статусу національного права у відношенні до Церков і релігійних організацій; повну правомочність держав-членів у сфері релігії;

б) право Церков на самовизначення та невтручання у систему державно-конфесійних відносин держав-членів ЄС;

в) необхідність збереження існуючих моделей і специфічних особливостей державно-конфесійних відносин, розглядаючи їх як фактор, що сприяє реалізації свободи релігії, охорони національної ідентичності та культурної самобутності в її цілісності.

Ці та інші неназвані позиції і, зокрема, право Церкви (релігійних організацій) на самовизначення, автономність, на свободу свого буття в суспільстві стали практично загально визнаними. Аналіз Конституційних актів Угорщини, Німеччини, Нідерландів, Литви, Італії, Бельгії, Польщі, Словачії та Португалії засвідчує наявність значного акценту на проблемі самовизначення релігійних організацій, їх рівності й свободі буття⁸⁴⁴.

⁸⁴² Див.: Залужний А.Г. Право. Религия. Закон. – М. 2008. – С. 106-113; Одинцов М.И. Российское государство на пути к свободе совести: потери, приобретения, проблемы (1986-1996 г.г.) // Религия и политика в советской России. – М., 1994. – С. 19.

⁸⁴³ Див.: Декларация о статусе церквей и неконфессиональных организаций. // Свобода религии и убеждений. Основные принципы – М., 2010. – С. 705; Мирошникова Е.М. Свобода совести в контексте отделения церкви от государства: вопросы реализации в современной Европе // Свобода совести в России: исторические и современные аспекты. Сборник. – М., 2005 – С. 8-9.

⁸⁴⁴ Робберс. Г. (сост.) Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений). – М., 2010.– С. 5-518.

Так, стаття 43 Конституції Литовської республіки, згідно якої система відносин держави й Церкви будується на принципах так званого «середнього шляху», Церква, релігійні організації відокремлені від держави. Остання надає релігійним організаціям право вільно діяти у відповідності зі своїми канонами та статутом. Відзначається, що право на самовизначення – це головний принцип взаємовідносин держави й Церкви в Литві. Право на самовизначення релігійних організацій в Литовському законодавстві підтверджено наданням їм можливості організовувати й здійснювати суспільну діяльність, брати участь у добродійних акціях, вести загальноосвітню й інші види соціального виміру, зокрема, вони можуть займатися виробничою й економічною діяльністю, створювати медичні й добродійні установи.

Такі можливості мають Церкви (релігійні організації) цілого ряду інших держав, зокрема й в Україні. Звернемо увагу на те, що означені підходи в розширенні можливостей Церков (релігійних організацій) в Литві й інших державах – це результат певних трансформацій в системі державно-церковних відносин у цих країнах за останнє десятиліття⁸⁴⁵.

Серйозні новації в державно-конфесійних відносинах внесені в Конституцію та Закон про свободу релігії Португалії (2003- 2007 р.р). Вони стосуються окремих аспектів реєстрації релігійних юридичних осіб, місіонерства, викладання релігії в державних школах, роботи священиків у тюрмах, молодіжних центрах, військових капеланів тощо⁸⁴⁶.

Суттєві зміни в системі державно-конфесійних відносин відбулися в цілому ряді країн Європи, Азії та значною мірою в більшості держав постсоціалістичного простору. Передовсім вони здійснювалися в контексті ратифікованих міжнародних правових документів, рекомендацій, що стосувалися сфери свободи совісті та свободи релігії, а також внутрішніх причин, викликів, продиктовану часом і станом релігійної ситуації, на що було вказано вище. Наявні трансформації в системі державно-конфесійних відносин узалежнені значною мірою набутим досвідом побудови державно-конфесійних відносин, їх типом (моделлю) у різних державах.

У релігієзнавчій науці відсутні чіткі критерії щодо визначення типів (моделей) державно-конфесійних відносин, щодо кількості таких моделей.

Широкий спектр таких критеріїв (хоча в основу береться лише ступінь, рівень свободи релігії) подає американський юрист-релігієзнавець К.Дюрем⁸⁴⁷. У широкому аспекті досліджує цю проблему релігієзнавець Підопригора Р.А. Він проаналізував більшість моделей державно-конфесійних відносин, які пропонують релігієзнавці – дослідники цієї проблеми⁸⁴⁸. Цікавий підхід, щодо

⁸⁴⁵ Див. більш детально: Кузнецовене И. Государство и Церковь в Литве // Государство и религия в Европейском союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений). – М., 2009. – С. 349-371.

⁸⁴⁶ Див.: Канаш В. Государство и Церковь в Португалии. // Там само – С. 471-499.

⁸⁴⁷ Див.: Дурэм К. Перспективы религиозной свободы. – М., 1999. – С. 27-31.

⁸⁴⁸ Див.: Подопрігора Р.А. Государство и религиозные организации. (административно-правовые вопросы) – Алма-Аты, 2002 – С. 89-90.

характеристики типів взаємовідносин між державою і релігійними організаціями пропонують Борисов К.Г., Саїдов А.Х. Мірошнікова О.М., Залужний О.Г. та інші дослідники⁸⁴⁹.

Є різні класифікаційні підходи щодо виділення типів державно-конфесійних відносин. Їх аналіз підтверджує думку про те, що, зокрема в Європі, з огляду на історичні та певною мірою й релігійні розбіжності між європейськими державами, суверенність останніх унеможлиблюється експлікація близької за своїми параметрами (а тим більше єдиної) європейської моделі державно-конфесійних відносин. Відзначимо, що кожна держава – член Європейського Союзу має (повторимо ще раз) свою історію, свою специфіку і свої традиції, свої підходи у формуванні та розбудові системи державно-конфесійних відносин, а в цьому аспекті й свободи забезпечення свободи релігії та свободи совісті.

Скажімо, специфічні підходи у розбудові державно-конфесійних відносин має Німеччина. В статті 4 Основного закону цієї країни гарантується свобода релігії. Свобода віросповідання, совісті, релігії чи ідеології – недоторкана. До речі, в Конституцію включено право бути невіруючими. Зауважимо, що в континуумі типів державно-конфесійних відносин у сучасній Європі Німеччина займає (як уже зазначалося) середню позицію між моделлю державної Церкви і відокремленням Церкви від держави. В Німеччині одержала закріплення (як і в інших країнах Європи) політика співробітництва, партнерства з Церквами при вирішенні соціальних проблем. В окремих країнах сучасної Європи відчутною є нова тенденція (як результат певних трансформацій в системі державно-конфесійних відносин) підвищення ролі кооперації, моделі співпраці, співробітництва, взаємного нейтралітету.

У зв'язку з поширеністю такого підходу, принцип відокремлення Церкви (релігійних організацій) від держави набуває іншого – суцільно демократичного, агонального характеру. При цьому зберігається в основних параметрах принцип світської держави. Як уже зазначалося, ця модель притаманна державно-конфесійним відносинам Німеччини, певною мірою Бельгії. Нідерландам та Угорщині

Специфічна модель жорстокого відокремлення Церкви від держави характерна для Франції. Згідно Конституції цієї держави (ст. 2), вона є неподільною світською, демократичною і соціальною республікою. Вона висловлює повагу всім переконанням, гарантує рівність усім громадянам, в цілому поважає право на свободу релігії. Релігійні організації мають право на самоуправління. Релігійні заняття в державних школах не дозволяються. Закон про відокремлення церкви від держави містить положення, згідно з яким у

⁸⁴⁹ Див.: Борисов К.Г. Международное право религиозных конфессий мирового сообщества. – М., 2001 – С. 95; Саидов А.Х. Религия и международное право. – К.-Ташкент, 2008 – С. 14-18; Мирошнікова Е. Свобода совести в контексте отделения церкви от государства: вопросы реализации в современной Европе // Свобода совести в России. – М., 2005 - С. 5-15; Залужний А.Г. Право. Религия. Закон. – М., 2008. – С. 106-110.

Франції забезпечується свобода совісті, гарантії вільного віросповідання й релігійної практики, а також виключається будь-яке втручання релігії в державні справи і навпаки. Ієрархії релігій у державі не існує. Держава не фінансує релігійних організацій⁸⁵⁰. Разом із тим існують серйозні проблеми у відносинах держави до новітніх релігійних утворень, їх реєстрації. Є ряд питань, що останніми роками набули гостроти у відносинах з ісламською уммою Франції. Кількість мусульман у державі зростає, зростають і проблеми у цьому сегменті державно-конфесійних відносин

Кожна країна має свою специфіку у вибудові відносин держави й релігійних організацій. Можна сказати, що тип (модель), принципи цих відносин залежать від юридично оформлених (з урахуванням історичного контексту) форм їх упорядкування та побудови. Іншими словами, розмаїтість у концептуальних підходах до практичної побудови, реалізації відносин між державою і релігійними організаціями відображає не лише історичні, національні, конфесійні фактори, що впливають на ці процеси, а й протиборство різних точок зору щодо державного, правового будівництва, що є відзеркаленням сучасного політичного плюралізму, політичних позицій, концептів з цього питання, а також (що важливо) рівня рольового, функціонально вияву релігій та релігійних організацій, їх місця в суспільному житті.

Поза сумнівом, в означених країнах та багатьох інших набуто унікальний досвід державно-конфесійних відносин, а в цьому контексті – досвід пошуку й реалізації оптимальних (або близьких до них) шляхів їх демократизації та реалізації свободи совісті, свободи віросповідання, забезпечення свободи буття релігії.

Відзначимо ще раз, що кожна держава, в т.ч. й Україна, пропонує свій шлях, свій досвід державної політики у відношенні до релігії та релігійних організацій щодо свободи совісті, зберігаючи і підтверджуючи при цьому свою відданість загальним міжнародним фундаментальним принципам.

Останнє десятиліття ХХ ст. чіткою стала тенденція до розширення системи договорів, які укладаються між окремими релігійними організаціями й владними структурами (армія, медичинські, інші соціальні структури, служби, молодіжні центри). Договірна система відносин релігійних організацій і окремих державних структур в межах загальних державно-конфесійних відносин, у деяких країнах, зокрема в Росії, Австрії, Італії, одержала своє право на існування. Є окремі елементи такої системи і в Україні. Це відноситься до змін в матриці державно-конфесійних відносин, які відбуваються в ній сьогодні. Сюди можна віднести й посилення ролі соціального служіння релігійних організацій, їх добродійної діяльності.

До змін у системі державно-конфесійних відносин окремих держав слід віднести законодавче забезпечення відносин держави до релігійних меншин, процесів, які відбуваються в ісламській уммі Європи тощо.

⁸⁵⁰ Див.: Фотре В. Религиозная нетерпимость во Франции и Бельгии // Религия и право. -2008. -№3.-С. 19-20.

Важливим, а точніше екстраординарним у наукових дискусіях щодо побудови державно-конфесійних відносин, постає питання з відокремлення Церкви (релігійних організацій) від держави. І тут виявляються різні акценти, підходи, обґрунтування цього принципу. В релігієзнавчій літературі ми зустрічаємо терміни «відокремлення Церкви (релігійних організацій) від держави», «відокремлення держави від Церкви», і «відокремлення Церкви (релігійних організацій) і держави». Ці поняття мають певну різницю у своїй сутності. В означених термінах їх зміст залежить від того, як розуміється сам термін «відокремлення».

Зауважимо, що останній не означає відсутності відносин між двома суб'єктами. В конституціях окремих держав (зокрема Бельгії) мова йде про «незалежність Церкви і держави». Цей термін підкреслює не лише існуючу свободу релігійних організацій, а взаємну повагу держави й релігійних спільнот. Такий підхід, який фіксується в законодавчих актах інших демократичних держав, сприяє встановленню партнерських взаємовідносин держави та релігійних організацій, їх співпрацю.

Помітною нині є тенденція до змін у системі державно-конфесійних відносин у бік їх толерантизації, демократизації, зміцнення партнерства. Сьогодні, як слушно зауважує російський релігієзнавець О. Мірошнікова, «принцип відокремлення і політика державного світоглядного нейтралітету найбільшою мірою сприяє забезпеченню свободи совісті в сучасному поліконфесійному світі»⁸⁵¹. Останній знайшов своє конституційне, законодавче закріплення в багатьох країнах світу.

Нині більше половини держав світу конституційно і законодавчо задекларували цей принцип із врахуванням національного та політичного компонента, зокрема й побудови світської держави. Принцип світськості в площині державно-конфесійних відносин є одним з основних. Коли ми ведемо мову саме про світську державу в сучасному вимірі, то маємо на увазі державу - світоглядно й релігійно нейтральну, інституційно й функціонально позарелігійну, діяльність структурних підрозділів якої на всіх рівнях позбавлена будь-яких релігійних форм впливу, санкцій та контролю. Визначальним у забезпеченні світськості держави є принцип відокремлення від останньої Церкви (релігійних організацій). На цьому наголошується і в одній з багатьох рекомендацій ПАРЄ: „найсуворіше розділення між державою і релігією має бути витримано”.

Хоча наявність тісної співпраці держави і релігійних організацій далеко не завжди нівелює рівень світськості держави. Тому принцип світськості у своєму практичному вияві у різних державах є різним - від формального до жорсткого. Однак серйозну шкоду світськості наносять саме процеси клерикалізації політики, діяльності окремих владних структур, а також політизація релігії. Означені тенденції сьогодні, на жаль, активізуються в

⁸⁵¹ Мірошнікова Е. Свобода совести в контексте отделения церкви от государства: вопросы реализации в современной Европе. // Свобода совести в России. – М., 2005. - С. 15.

окремих державах: Росії, Латвії, Узбекистані, Турції, Єгипті, Тунісі, Польщі й певною мірою в Україні. В деяких країнах ця тенденція виявляє себе не відкрито, а латентно. Вона активно впливає на сутнісну зміну характеру державно-конфесійних відносин, понижує рівень світськості держави й свободи релігії, свободи релігійних організацій.

Світськість (у своїй основі) постає суттєвою гарантією автономності людини, її самостійності й свободи приймати рішення щодо своїх світоглядних (в т.ч. віросповідних) координат буття. Саме принцип світськості держави, відокремленості релігійних організацій від неї постає реальним чинником забезпечення індивідуальної свободи віросповідання і свободи буття релігійних організацій. При цьому слід взяти до уваги, що світська держава, конституційно й законодавчо проголошуючи свободу совісті, має забезпечити її не лише в аспекті свободи релігійного самовизначення й самоорганізації, а й в широкому світоглядному просторі її вибору. І право, можливість такого вибору держава повинна забезпечити й захищати. Відзначимо, що світськість, як принцип виключає будь-який антирелігійний, антиатеїстичний підхід у своєму практичному вимірі. Хоча є чимало випадків в історії світських держав, де мали місце жорстокі як антирелігійні, так і антиатеїстичні заходи.

Вважаємо, що принцип відокремлення релігійних організацій від держави, світськості останньої, її політики світоглядної нейтральності є екстраординарним фактором, що сприяє реальній та повноцінній реалізації свободи совісті та свободи релігій в сучасному поліконфесійному суспільстві. Зауважимо також, що означені принципи в контексті державно-конфесійних відносин орієнтовані не на заборону релігії, Церкви (релігійних організацій), а навпаки - постають умовою її незалежності, автономності свободи її буття, позбавленого втручання держави в її діяльність, яка здійснюється в межах закону. Тобто, у світській державі, де релігійні організації є відокремленими від останньої, має місце більш повна реалізація свободи совісті та релігій, забезпечується й участь релігійних організацій в житті суспільства.

Такий підхід і його результативність у сфері забезпечення демократичних принципів у реалізації релігій підтверджується досвідом побудови державно-конфесійних відносин в Україні. Коли ми ведемо мову про регіональний вимір експлікованої нами проблеми, то перш за все слід мати на увазі однозначність суті принципів державно-конфесійних відносин на всій території держави, обов'язковість їх виконання. Хоча при цьому варто враховувати й історичні, етноконфесійні, культурні аспекти тієї чи іншої країни, але в контексті загальнонародських вимог і норм.

Протиріччя, неузгодженості, невирішені проблеми у сфері державно-конфесійних відносин завжди були і будуть. Тому уявлення про те, що напрацьовані в теоретичному й практичному плані певні концепти, моделі, зразки державно-конфесійних відносин постануть своєрідною панацеєю від усіх негараздів у цій важливій сфері політики держави є помилковими. Маємо пам'ятати, що це певний суспільний процес, який детермінується багатьма факторами й викликами як внутрішнього життя країни, так і глобальними

трансформаціями і потребує своєчасного внесення відповідних коректив.

Коли ми ведемо мову про зміни в системі державно-конфесійних відносин в окремих країнах чи цілих регіонах світу, то беремо до уваги, що такого роду трансформації мають свою національну «прописку», свою конкретизацію й легітимізований вияв у законодавчому полі тієї чи іншої держави або їх сукупності, якщо такі зміни постають як результат ідентичних викликів, релігійної ситуації або рекомендацій міжнародних організацій, або потреб суспільства й громадян.

Своєчасність і глибока продуманість суті внесення конструктивних змін у систему державно-конфесійних відносин у багатьох державах світу постала гострою необхідністю, зокрема в аспекті їх демократизації, толерантизації і чіткої спрямованості на розширення свободи совісті, свободи релігії та свободи релігійних організацій.

5. Толерантність міжрелігійних відносин в її досвіді, проблемах і перспективі

Проблеми міжрелігійних відносин на всіх рівнях – від міжцерковного до особистісного – супроводжували релігійні спільноти впродовж усієї історії їхнього існування, набуваючи з різних причин гостроти і невідкладності розв'язання в одні періоди й, входячи в русло спокійного, буденного та ділового співіснування, – в інші. На одних відтинках історії антагонізм відносин між релігіями та їх представниками не раз ставав причиною насильницького переведення на свою віру інших народів, релігійних війн тривалістю в кілька десятиліть, масштабних виявів фанатизму, хрестових походів, гонінь на іудеїв, релігійного тероризму тощо, а на інших історичних відрізках (якими б короткими вони не були) толерантні відносини між носіями різних віросповідань у поліконфесійних суспільствах створювали умови для узгодженого вирішення загальнодержавних проблем, сприяли політичному порозумінню, взаємозбагачуючому співіснуванню етновіросповідних спільнот, забезпеченню стабільності суспільств і держав.

Поступово до учасників суспільних відносин прийшло розуміння, що заклики до терпимості, взаємоповаги й толерантного співжиття залишаються пустими побажаннями, якщо продовжують існувати реальні причини нетерпимості – духовні, політичні, економічні, соціальні, історичні та ін.

У другій половині ХХ – першому десятилітті ХХІ століття сформувався й конкретизувалося саме поняття толерантності (у тому числі міжрелігійної), що спиралося, з одного боку, на узагальнені здобутки духовної (інтелектуальної, культурно, наукової, церковно-релігійної, морально-психологічної тощо) спадщини людства, а з іншого – на практику міжособистих відносин, співіснування різновекторних людських спільнот